

FÉJA GÉZA

Kálmány Lajos nyomában

Úgy vélem, kevesen tudják, hogy Újvidéken Hungarológiai Intézet működik, és a fenti című könyvet, Tóth Ferenc munkáját se forgathatták sokan. Jugoszláviában a magyar folklór művelése most kezd föllendülni. Kisebb tudósítások jelentek meg régebben is, de a korszerű feladatok felismerése elsősorban Penavin Olga érdeme. Az elméleti megalapozás Bori Imrének az *Idő, idő, tavaszidő* című népmesegyűjtéshez írt előszavához fűződik. Talán azt is fölvehetném, vajon Kálmány jelentőségét hányan ismerik, mert a megújult országban hagyatékával egyedül Ortutay Gyula törődött, életrajzát pedig Péter László írta meg. A legszebb búcsúztatót Móra Ferenc-től kapta (Az utolsó magyar sámán), ám a megható írás hitelében itt-ott kételkednünk kell.

Mi sem áll távolabb tőlem, mint Móra értékének csökkentése. Móra mindig lefelé húzott, sohasem feledte el, hogy honnét jött. Azonban polgár lett, bátor s haladó, együtt érzett Kálmánnyal, de neki is borsódzott a háta, ha meglátta. Kálmány „rossz” természetéből magyarázott sok mindent, amit egy ország és egy társadalom rossz természetéből kellett volna magyaráznia. Móra szerint „szép, pirosképű, mosolygós szemű fiatal papként” távozott Szegedről, és „teljesen elvadult ősember gyanánt” tért vissza. Holott szegény Kálmány sohasem volt „mosolygós” papocska, nézzük csak meg az ifjú pap mellképét. Mészáros Lőrincnek lehetett ilyen elszánt, perzselő tekintete, szájvonalra dacos, súlyos szavak ejtésére termett, mintha esküt mormolna, hogy többé sose alkuszik meg, s feszül, szinte ég rajta a reverenda. Kálmány sohasem gyógyuló sebbel hagyta ott szülővárosát, s ment papnak, mint Péter Lászlótól tudjuk, anyja kívánságára, de semminémű hajlamot se táplált a papság iránt. Igaz, három testvére volt, köztük kettő fiú, ő a legidősebb, ám az anyját aligha a szükség kényszerítette arra, hogy elsőszülöttjét szemináriumba zárja. A múlt század végén a még teljes elnyomottságban élő asszonyok, ha hűségesekek maradtak férjükhöz, családjukhoz, egyetlen vigasztalóra és szövetségesre számíthatnak, az Istenre. Ájtatos egyezséget kötöttek, a katolikus egyház lelki imperializmusának ők alkották leghívebb, legelszántabb amazonjait, s bár jóhiszeműen, nemegyszer csatolták gyermekeikre a vallásosság szöges övét. Ugyancsak Péter Lászlótól értesülünk, hogy Kálmány, míg a temesvári szemináriumban kispapuskodott, anyjának erőszakossága miatt négy esztendőre szakított családjával, szünidőre sem látogatott haza, anyja csomagjait felbontatlanul visszaküldte. A seb is termel, gyakorta többet, különbet, mint a jólét. Kálmányban dacot nevelt. Ez a dac tette naggyá és boldogtalanná. Erről a dacról állította Ady, hogy „élethipotéka”. Úgy vélem, az a diákkori seb, édesanyja erőszakossága, ha el is rontotta egyéni életét, de géniuszát felszabadította. Csupán plébános korában fogadta el az anyja röszei szőlőjéből

---

Nyolcvanéves lenne Féja Géza, kinek hagyatékából közljük a Kálmány Lajosról szóló tanulmányt. Emlékezünk ezzel az írással a tragikusan korán elhunyt Tóth Ferenc újvidéki költőre és etnográfusra is.

küldött évi 20—25 hektó bort. Így vezekelt az anyja? Annyi narkotikumot küldött a fiának, amennyinek az árából egykor bízást tanulhatott volna kedve szerint. Kálmány pedig akkor már elfogadta, akár a végzetet. Ivott és itatott, méregerős szűzdohányt pőfékelt naphosszat, „ette” a mérgeket — a nikotin eleven vad izét, az alkohol mámorát —, mert tudta, hogy úgyse fordíthat sorsán.

Ám, talán így is kellett történnie. Kálmány 19 évig volt káplán, és jóformán esztendőről esztendőre más faluba helyezték. Egyházi fölötteseivel és főként a szolgabírókkal mindenütt össze kellett ütköznie, mert mind „fönt”, mind a „középen” teljesen korrupt réteg terjeszkedett, erről Tolnai Lajos sorsa és művei tesznek félelmetes tanúságot. Már első állomáshelyén, Pécskán Szabados esperes 120 frt 32 krajcárral meg akarta rövidíteni, holott kápláni fizetése mindössze évi 200 forint volt. Éppen olyan elkeseredett küzdelmet kellett folytatnia a darab kenyérért, mint a szegényparasztoknak. Kálmány fölvette a harcot, és nem csupán ezúttal, de mindig győzött. Péter László szerint kitűnően ismerte az egyházjogot, amelyet Temesvározt Csiky Gergelytől, egyik legkedvesebb tanárjától sajátított el. Csikyn ugyancsak égett a reverenda, és sok mindenről felvilágosította tanítványát. Később Pestre ment, meghasonlott az egyházzal, ledobta a csuhát, nemsokára fölkapott író lett. Csiky már mint világi ember írta meg önéletrajzát, de titkosírással, mert jól tudta, hogy a papok kezei messze elérnek, bosszújuktól tartott. A titkosírást utóbb rokona, Supka Géza fejtette meg.

Kálmány, miközben ide-oda helyezték, valósággal űzték, és egyhamar meghasonlott az úri-polgári társadalommal, közösséget keresett, hogy egyáltalában élni tudjon. Mi történt volna véle, ha megül egy kényelmes állásban? Nyilván elpolgáriasodik, de a papságot sértődötten, sebesült lélekkel, harcra készen kezdte; űrt érzett bevűl, mert a teológiát egyhamar kifújta belőle a friss tavaszi szél, az űrt pedig be kell töltenünk. Egy külön, emberibb lelkeséget kellett fölfedeznie, méltó materiát keresett, és ezt a közösséget a népben találta meg. Egyre inkább egy nagy család vigaszos melegségét érezte, midőn beszédüket, majd dalaikat, meséiket, hiedelmeiket hallgatta. Mindezek őselemeket vertek fel benne. Mintha hallotta volna már valamikor, egészen mélyen szunnyadtak, most pedig egyszerre életre éledtek, és éreznie kellett, hogy ez a felfedezés külön családot ad a sajátjánál, mely sohasem értette meg, ha szerette is. Mennyire illik reá Ady sorsmagyarázata: „Menekülés úri viharból”. A külön család a nép volt, s elindult, hogy fölfedezze. Sehol sem volt maradása, Szegedtől északra, keletre és délre sorra járta a falvakat, gyűjtött iskolákban, kocsmákban, pásztortűz mellett. Tanult, olvasott, töprenkedett: nyomorult falusi káplánszobákban gyertyavilág mellett. Garasaiból könyveket vásárolt, nyelveket tanult, s közben szüntelen mérte az embereket, akik fenn voltak, könnyűnek találta, az alul senyvedőket pedig családtagjának fogadta. Kiürítette azt a keserű poharat, amit a nép ivott nap mind nap, s mivel nagy formátumú ember volt, született írástudó, ebből a lelkeségből akart „templomot” emelni az egész nemzetnek.

A magyar népkultúra szent terheit hordozta, s midőn szél ütötte, megyés püspöke, Csernoch János személyesen jött Csanádpalotára, s oly irgalmatlanul beszélt véle, mintha egy második szélütést szeretne előhívni. Az a Csernoch, aki holtig nem tanult meg rendesen magyarul, de annál bőkezűbben töltötte meg Tisza István pártjának üres kasszáját, hogy hercegprimás lehessen. Kálmány pedig teljesen soha meg nem gyógyuló béna karral, kapadohány füsttől illatos hosszú papi kabátban holtig egy nagy tervet szolgált: fel akarta húzni a nép templomát egészen a csillagokig. Életének a „negatívja” is sokat mond. Csernoch János amikor nyugdíjazta, egyik fő vádjá volt, hogy a templomot nem takaríttatja. Csakugyan így lehetett, de az ő temploma nem volt azonos az egyházéval. A halottakat beszentelte a templomban, de nem kísértc ki a temetőbe. Elhanyagolta a hittantanítást, inkább daloltatta a gyerekeket? Ne feledjük, hogy nem hitt a vallásban, de tanítania kellett. Mestere volt a herelésnek, ingyen és jókedvűen gyakorolta? A népen segített ezzel. A hittanóráról elküldött egy gyereket kancáját fedeztetni? Elparasztosodott? Állatokat tartott, maga ült fel a trágyás szekérre is? Így lehetett? Plébános korában csakugyan

keveset dolgozott, Móra ezt is tévesen ítéli meg, azt hiszem, paraszttá akart lenni. Valóban paraszthoz illő elszántsággal rakta forintra a forintot. Miként jutott ide? Lázadó parasztok mellé állott, népnúzó urakkal akasztott tengelyt. A nép templomának építőköveit megtalálta, de a templomot mégsem építhette fel, s látnia kellett, hogy abban a társadalomban minden nagy terv, nagy kísérlet reménytelen.

Régi ez a terv, hányan gyötrődtek érte és fölötte. Zrínyi, a költő és hűséges társa, Vitnyédi István óta szüntelen felbukkan: a kurucoké, Rákóczié, Bessenyeié, aki legtágasabb íveléssel fogalmazta meg, a magyar jakobinusoké, a reformnemzedéké, Széchenyié, Kossuthé, Deáké, Grünwald Béláé, Mocsáryé, Achimé, a századforduló realistáié, Adyé, Jászi Oszkáré, a korai szocialistáké, Károlyié, az első Tanácsköztársaságé, a népieké, a Szegedi Fiataloké..., minek folytassam. Kálmánynál a „magyar templom” a népiség forradalmi diadalát indította a népballadától a földosztásig. A népiség nemcsak mese és költészet volt néki, de éppen olyan hévvel követte a szegedi nép kirajzásának, az új honfoglaló vonulásnak az útját, telepítést követelt, és fölvette a harcot az új településeket eltipró nagybirtokosokkal, olykor csaknem paraszti zendülés élére került. Móra részint Kálmányban keresi tragikumának a titkát, természetét teszi felelőssé sorsáért, s bár fölötte rokonszenves képet fest róla, „összeférhetetlen, hörcsögös természetű paraszt papnak” ítéli, de miért volt az? A nép egész lelkét, kultúráját néki ajándékozta, nem volt-e kutya kötelessége a megtiprt nép mellé állani a püspökök, esperesek, képviselők, főszolgabírók és a nagybirtokosok ellenében? Ok nélkül senkivel sem akasztott tengelyt, de nem bírta túrni az igazságtalanságot, nem tudott beletörődni egy ország folyamatos zűllésébe.

Utóbb, mikor plébános lett, beállott parasztnak? Más is így akart cselekedni, midőn állandó vendégnek kopogtatott be a szegénység, így Beniczky Lajos, a nemzetiségi kérdés egyik legkülönb értője és megértője, de Kossuth éppen úgy a hóna alá nyúlt, mint Széchenyi. Akkor még nem csupán a nagyvonalú, de a cselekvésre is kész közéleti férfiak korát éltük, a századforduló végén már legfennebb gyarló epigonok nyűzsögtek. A tudományos életnek csaknem minden komoly tényezője elismerte Kálmányt, tanulmányokat kértek tőle, buzdították, csak éppen a Kisfaludy Társaság és az Akadémia kapuja csukódott be előtte. Csak éppen nyugodt állomást nem biztosítottak néki. Még szerencséje volt a testét égető csuha is, különben bizonyonnyal börtönbe kerül, egy ízben a bíróság elrendelte a vizsgálati fogságot, de azután visszaretent, mert neve sokkal ismertebb volt, semhogy az európai botrányt elkerülhették volna.

Fölötte jellemző, ugyanakkor árulkodó sorokat ír Móra az öreg Kálmányról is: „Oszlopokon járó óriás” volt, másfél mázsa, nagy koponya, arca violásba játszó, szemében „fájdalom, gyűlölet, cinizmus és fanatizmus”, egyik karja szélütötten lógott, és áradt belőle a pipabűz. A mindig haladó gondolkodású, emberséges, de illatos szivarfüsthöz szokott Móra, azt hiszem, kerülte Kálmányt. Móra jóval szegényebb sorsból emelkedett fel, de azután civilizált ember lett, s bár ő sem volt a vezérlő rend kedvence, de a mélységbe se lökték vissza, otthona volt legalább. Kálmány lakásán csak halála után járt, szellemi hagyatékát összeszedni. Sokadmagával lakta a két, mélybe süppedt, nedves, sosem takarított szobát, patkányok és mindenféle rovarok társaságában, áradt a dohszag. És most egy talányt kell megfejtenünk. Elképesztő nyomorban élt állítólag csekély papi nyugdíjából, holott nem volt szegény ember. Azt is Péter Lászlótól tudjuk, hogy Csanádpalotán, plébánoskodása során tanyát szerzett, ezt sohasem adta el, halála után unokaöccse örökölte, és odaköltözött gazdálkodni, tehát aligha lehetett akármilyen odú. Az első világháború ínséges éveiben egy tanya komoly jövedelmet biztosíthatott, akinek földje volt, az gond nélkül élt, egy magányos pap egyenest jómódban tölthette volna utolsó éveit, ha a papi nyugdíj vékony is volt. Nem lehetett azonban, aki törődött volna véle, meg kellett izlelnie a teljes elhagyatottságot. Nem éltek körülötte mesélő szomszédok, a régi Szegedet elvitte az árvíz. A meghasonlás, a teljes reménytelenség állapotában, midőn a kétségbeesés vad fájdalmait legyőzi az ember, eljut oda, hogy nem törődik az ellenséges világgal, de ugyanakkor önmagával sem. A lemondás akkor lemondás, ha

teljes érvényű, és magunkat se vonjuk ki. Nem törődött az emberekkel? Azok se törődtek vele, és ugyan mi köze lehetett a hivatalbéli úrral, vagy a betelt polgárral, midőn ezek csak izgága, züllött vad papot szemléltek Szegednek ama fiában, akiben a „templomalapító” álma élt. Erről tudósít a Móra által jellemzett „fanatizmusa”. Csak ijjesse a sétálni. A sötétség, az éjszaka látogató emlékek, az árnyak, úgy lehet, irgalmasabbak az élő embernél. Azokra az emberi lelkekre emlékeztették, melyekben oly szívesen bányászott, és színaranyat hozott fel.

De mit tudhattak meg Kálmány lába nyomán Észak-Bánátban az úvidékiek? Először is azt, hogy egyetlen jelzős főnévvel tökéletesen jellemezni tudták a rendkívüli embert a reá még emlékezők: „Olyan kilépős pap volt” — mondogatták. Micsoda szellemes szabatság. Csakugyan szüntelen „kilépett” a papságból, melybe valójában be se lépett, csak közéjük kényszerült, és ott is ragadt. Egész életében ezt az egyetlen védelmi állást fogadta el. Azt se feledték el, hogy a gyűjtőknek munkájukért fizetett, a gyerekeknek négy krajcárt egy füzetnyi összegyűjtött nótáért, holott nem volt sok a stalláriuma. A gyűjtőknek a nótákat „tökéletesen” le kellett írniok. Még érdekesebb, amit Kálmány mesefájáról, Borbély Mihályról mondtak. Borbély egész könyvre valót mesélt, mert ez az ember „nagyon sokat tudott. Igazán, nagyon sokat tudott. Nagyon sokfelé járt, mert szövény embör vót, és szögát eré-ára, bérös-ködött, így is nevelködött”. Ez a Borbély Mihály a mesélést „az ő születésitű” kezdte. Egész életéről mindent lemesélt. A helyükből kimozdított parasztokból hírvivő mesefák lettek. A hosszú helyhez kötöttség után mesévé, kalanddá, rendkívülivé nőtt bennük minden. A mese pedig nem szakadhat meg, nem érhet véget a vilájáró embereknel. A népköltészet fogantatását is a közvetlen személyes élményben kell keresnünk, de az is megtörténhet, hogy az átélt eseményt egy régi balladába építik, alkotás ez a hagyomány segítségül hívásával. A bánati gyűjtők arra a végső következtetésre jutottak, hogy még századunkban is születnek balladák. A népköltészet túléli önmagát? Így lehet, mert magasrendű művészi és emberi izgalmakat őriz a hagyomány, ezek alászállhatnak a lélek mélységeibe, de fel is törhetnek.

A gyűjtők bejárták Észak-Bánátot, ahol Kálmány megfordult, kápláncodott, de nem csupán életének a nyomait keresték, hiszen 1906-ban agyvérzés érte, 1910-ben pedig Szegedre költözött, akik a század elején már felnőttek voltak, alig-alig élnek, annál inkább izgatta őket, hogy mi lett a Kálmány korában még virágzó népköltészetből, a Kálmány által följegyzett balladák „észak-bánati továbbélésük kísérleti vizsgálata”. Némelyik már nem él a köztudatban, de őrizők mindenütt akadnak, bár olykor csak töredékek szakadnak fel emlékeikből. Mások műfajt váltanak, dalba csapnak át. A balladáknak, így A három árvának is, megvan az európai családja, mégis, miben rejlik eredetiségük? Nos, a szerkezet tökéletességében, képeik kifejező erejében és humánusod hőfokában. A Kálmány-gyűjtés egyik változatában a halott anya könnyében mosdatja gyermekeit, körmével fésüli őket, hajszála a cérna, mellyel ruhájukat varrja. A sírból fölkelő anyának nincs semmije, „testével ápolja” őket.

*„Fő két az ő édös anynyuk,
Mögmosta a fejejüket:
De nem vízbe', ha' könyvibe';
Kifűsülte fejejüket:
Nem fűsűvė, tisz körmivė;
Mögmosta a ruhájukat:
De nem vízbe', ha' könyvibe';
Mögvarra a ruhájukat:
Nem cezrnávā, hajszálávā.”*

A friss gyűjtés pedig, ha csupán töredékre is talál, egyszerre csak új, legalábbis nem közismert motívumra bukkan. Tóth Ferenc jegyezte fel 1972-ben Egyházaskéren:

*„Megy a három árva,
De megyen hosszú (j)útra;
— Jó anyánk, Mária,
Mi van a számunkra megírva?*

*Egy utcaszögleten
Megaáll a legkisebb gyermek:
— Én tovább nem megyek,
Nem bírok, nem mehetek.
Ugyan, hát, jó emberek,
Adjatok egy falat kenyeret!”*

A mai balladaénekes olykor megakad, és már csak tartalmat tud mondani, prózába csap. Az előbbi különösen megható sorok után így folytatja a 68 éves Benyócki Istvánné: „Tudtam én hosszabban, de most nem jut az eszömbé... Mőghalt az anyjuk, oszt akkó emőntek ezök ahhon a sírhon, és akkor ottan mondták: »Kelj föl, anyám, mert má leszakadt a gyászruhám...«”

Midőn Tóth Ferenc a 10 éves Ugori Jóskát megkérdezte, hogy hol tanulta a Rózsa Sándor-nótát, „Törökkanizsán a tévében” — hangzott a felelet. A népek vissza is lehet adni az elvesztett kultúráját. Ugyancsak 1972-ben a 65 éves Móra Lajosné Patkó Bandiról dalolt — a nótát Tömörkénynél is megtalálhatjuk (Egyszerű emberek). A szegedi tanyavilágban hallhatta. Bogár Imre Laska Antal által hallott nótájának első versszaka másik nótából ragadhatott oda. Endrődön teljesen hasonló, de tökéletesebb, lángolóbb szövegét jegyeztem fel (Viharsarok, 167. oldal).

Az újabb énekesek különösen hangsúlyozzák, hogy megtörtént esetről szól az ének. „Hát megtörtént Jázován... Ez tény, igaz volt, ez egy igaz történet... Higgyék mög, hogy valamikő, ez igaz történet vót. Valamikor ez igaz lehetött... Ahány nóta van, ez mind megtörtént a kerek világon.” A 65 éves Móra Lajosné Fehér Vera ezt közli A hűtlen legény halálra táncoltatásáról: „Ez megtörtént Adán. Az adai lányoktú tanútam. Szerette vóna a legént, és az ugye út nem szerette, vagy mi, és nem járt hozzá. Ez mög nagyon érte vót, és utána belebetegődött és mög is halt. Míkor már möghalt, akkó emőnt a fiú oda, és akkó ugye, a lány akkó már föl-ébredt, és akkó mögtáncoltatta, hogy vele együtt haljon mög, mer nagyon szerette.” A második versszaknál jókora ugrás történik, legalább egy versszak lekopott. A ritmus dőcög, a sorok hol rímelnék, hol nem, ez az ének bizonyonnyal nem ment még „szájról szájra”, nem csiszolgatták, tökéletesítették, mégis költői hevülete nem közön-séges. Nem tudok szabadulni a megérezésemről, aki szerezte, bizonyonnyal ismerte Arany balladáit, azoknak kísértetiességét érezzük.

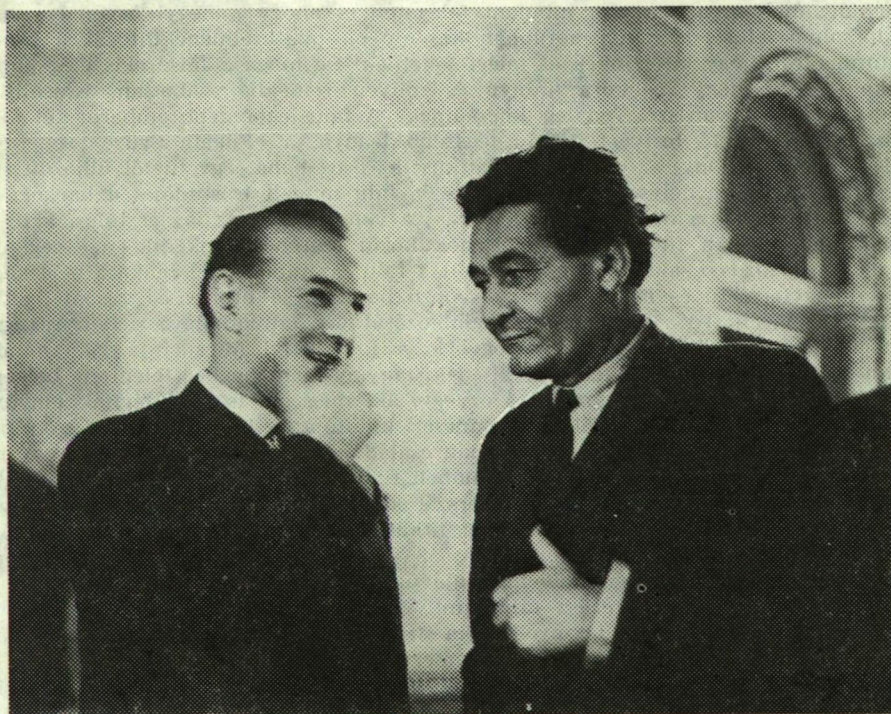
Ez is Kálmány világa volt egykor. Szembe kell néznünk végre azzal a téves feltételezéssel is, hogy hatósugara kis területre korlátozódott, a déli Tisza-vidékre és a Bánátra. Vaskos tévedés ez, Kálmány 1918-ban figyelmeztette Csernoch János bíboros hercegprímást, hogy a nagy orosz forradalom átcsap majd hazánkba is. Nem tartotta érvényesnek, emberhez méltónak, időt állónak azt a rendet, amelyben élt.

A könyveiből szerettem meg. Mindent elolvastam, amit írtak róla és meglehettem. Akkor éreztem át igazán tragikumát, midőn néhány évvel halála után fölkerestem a szegedi házat, ahol utolsó éveiben lakott és meghalt. Megdöbbsentem. Régi ház volt, földszinti ablakai a földhöz közeledtek, a vakolat hámlott, falai egészen átnedvesedtek, pincelakásnak hatott, pedig módosabb ember építhette, emeletet is húzatott reá, mégis nyomortanyának tetszett. Maga főzött itt kis dobkályháján, gyerekektől vásárolt félig használt krajcáros fűzetet kéziratpapírnak. Szegénysége vitte ide? A nyugdíjas pap nyomorúsága? Nem, sokkal irgalmatlanabb erő taszította ebbe a dohos, nedves odúba: életének és az egykorú magyar életnek a tragikuma. Ide kellett jutnia, és itt találta meg a helyét, egész lényével hitte, vallotta, hogy ez dukál a kitagadottnak.

Szegedről hiányzik valami, Kálmány Lajos szobra. Úgy, miként Móra jellemzi,

másfél mázsás öreg Kálmányt oszloplábain, hatalmas koponyájával, nagy szemével, egyik karja lógjon szélütötten, a másikat emelje magasba vádlón, hitvallón, áldva és átkozva. Nőjön ez a szobor túl Kálmányon, legyen az eltékozolt ország jajszava, a közvetve megölt lángelmék gyászbeszéde, mindnyájunk büszkesége, szégyene és mellverése. Legyen benne még valami: az ő igaza és a mi elégtételünk. Ó-Szegedet megörökítette, Új-Szeged nem fogadta be. Mégse tudta elhagyni. Meghasonlott, tragikus hűség. Talán minden hűségnél szebb.

1977.

ERDEI FERENC NYERS REZSŐVEL